

ЗАГАЛЬНООСВІТНЯ ШКОЛА

УДК 37.014

DOI 10.32840/1992-5786.2019.63-1.18

О. О. Барліт

кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри теорії та методики виховання
КЗ «Запорізький інститут післядипломної освіти»
Запорізької обласної ради

А. Ю. Барліт

студент магістратури факультету адміністрації та права
Вроцлавського університету

БУЛІНГ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ: НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОБЛЕМИ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено висвітленню проблеми булінгу в освітньому середовищі. Наголошується на тому, що шкільний булінг розглядається в сучасному світі як одна з найактуальніших соціально-педагогічних, психологічних та правових проблем. Школа не тільки відіграє важливу роль у житті дітей як середовище основної соціалізації, а й виступає місцем, де діти досить часто піддаються насильству.

Доводиться необхідність створення безпечного освітнього середовища у сучасному закладі освіти. Оскільки рівень цивілізованості та гуманності будь-якої держави та суспільства визначається ставленням до найменш захищених і найбільш вразливих його членів, в першу чергу до дітей. Тому, захист прав та інтересів дитини є одним із найважливіших, ключових завдань Української держави.

Метою статті є аналіз національного нормативно-правового регулювання проблеми булінгу в закладах освіти в Україні.

Аналізується нормативно-правове розв'язання даної проблеми до прийняття закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)».

Зазначається, що попри всі нормативно-правові документи та результати багатьох досліджень, проблема булінгу в закладах освіти залишається вкрай актуальною.

Обґрунтовується важливість прийняття закону для системи освіти України. Аналізується регулювання проблеми булінгу в Україні на законодавчому рівні після прийняття даного закону.

Водночас зазначається, що в законі характеристики булінгу мають істотну відмінність від загальноприйнятих характеристик булінгу світовою спільнотою вчених, що займаються розв'язанням проблеми булінгу як на теоретичному, так і на практичному рівні.

Наголошується на тому, що прийняття закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» це величезний крок на шляху до вирішення проблеми булінга в освітніх установах України. Україна одна з небагатьох країн колишнього радянського простору яка чітко і впевнено стала на шлях подолання цієї проблеми, використовуючи в тому числі й правові ресурси держави.

***Ключові слова:** булінг, насильство, безпечне освітнє середовище, нормативно-правове регулювання проблеми.*

Постановка проблеми. Події Революції гідності засвідчили незворотне прагнення Українського народу до побудови правової та демократичної держави, в якій гарантуються та забезпечуються права і свободи людини [1].

Рівень цивілізованості та гуманності будь-якої держави та суспільства визначається ставленням до найменш захищених і найбільш вразливих його членів, в першу чергу до дітей. Тому, захист прав та інтересів дитини є одним із найважливіших, ключових завдань Української держави.

Відповідно до Закону України «Про охорону дитинства» та Конвенції ООН про права дитини

кожній дитині гарантується право на свободу, особисту недоторканість, захист гідності та найкраще забезпечення її інтересів.

Але сучасний життєвий контекст не виключає явище насильства з процесів навчання і виховання. На жаль, школа не тільки відіграє важливу роль у житті дітей як середовище основної соціалізації, а й виступає місцем, де діти досить часто піддаються насильству.

Насильство в освітньому середовищі може носити як поодинокий, так і регулярний, тривалий характер і виявлятися у формі фізичного або психологічного насильства. Найбільш точно відбиває

насильство тривалого характеру в освітньому середовищі поняття «булінг».

На думку Д. Ольвеуса, «Булінг – це тривале фізичне або психічне насильство з боку індивіда або групи щодо індивіда, який не здатний захистити себе в даній ситуації».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Центральне місце в розвитку теорії булінгу зайняла праця Ольвеуса (Olweus) (1978 р.). Розроблена цим автором модель булінгу в освітньому середовищі послужила основою подальших досліджень цієї проблеми таких авторів, як Хезлер (Hazler, 1985 р.), Бесага (Besag, 1989 р.), Роланд (Roland, 1989 р.), Сли (Slee, 1995 р.), Арога (Aroga, 1998 р.), Квек (Kwak, 1999 р.), Лейн (Lane, 1999 р.), Лі (Lee, 1999 р.), Рігбі (Rigby, 2000 р.), Хелд (Heald, 2000 р.), І. Кон (2006 р.), Д. Кутузова (2007 р.), О. Маланцева (2007 р.), О. Глазман (2009 р.), І. Ачітаева (2010 р.), А. Стрельбицький (2010 р.), Є. Файнштейн (2010 р.), В. Петросянс (2011 р.).

Шкільний булінг розглядається в сучасному світі як одна з найактуальніших соціально-педагогічних, психологічних та правових проблем.

Україна знаходиться в першій десятці країн Європи за його поширеністю з-поміж 11-15-річних школярів. Вона залишила далеко позаду не лише найбільш соціально безпечні Данію чи Норвегію, але й, приміром, Угорщину та Грецію. Такі дані наводить ВООЗ.

Мета статті – проаналізувати національне нормативно-правове регулювання проблеми булінгу в закладах освіти в Україні.

Виклад основного матеріалу. Як і в більшості країн світу, Конституція є основним нормативно-правовим актом держави, має вищу юридичну силу. Саме Конституція закріплює основи політичної, економічної та правової систем держави, а також основи правового статусу особистості, права та обов'язки людей та громадян [2].

Зокрема, Конституція України проголошує людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку як найвищі соціальні цінності.

В рамках нашого дослідження, звертаємо увагу на статтю 52, в якій наголошується наступне. Діти рівні у своїх правах. Будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом.

В даному випадку слід надати визначення поняттю «дитина». Юридичне закріплення цьому є у Сімейному кодексі України. Відповідно до статті 6 Сімейного кодексу України, правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття (18 років). Малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років. Неповнолітньою вважається дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років [3].

Відповідно до Цивільного кодексу України шкода, завдана малолітньою особою відшкодовується її батьками чи іншою фізичною особою, яка на правових підставах здійснює виховання малолітньої особи. Якщо малолітня особа завдала шкоди під час перебування під наглядом навчального закладу, закладу охорони здоров'я чи іншого закладу, що зобов'язаний здійснювати нагляд за нею, а також під наглядом особи, яка здійснює нагляд за малолітньою особою на підставі договору, ці заклади та особа зобов'язані відшкодувати шкоду (стаття 1178) [4].

Крім того, дитину з 16 років можна притягнути й до кримінальної відповідальності, в залежності від тяжкості та наслідків вчиненого діяння.

Кримінальний кодекс встановлює перелік правопорушень, за які дитину можна притягнути до відповідальності з 14 років. Зокрема, умисне вбивство, нанесення тяжких чи середньої тяжкості тілесних ушкоджень, зґвалтування, крадіжку, умисне знищення майна, хуліганство та деякі інші тяжкі злочини [5].

Питання запобігання та виявлення випадків жорстокого поводження з дітьми регулюється Законом України «Про охорону дитинства». Статтею 10 визначено, що кожній дитині гарантується право на свободу, особисту недоторканність та захист гідності [6].

Закон України «Про освіту», зокрема стаття 53, визначає право здобувачів освіти на захист під час освітнього процесу від приниження честі та гідності, будь-яких форм насильства [7].

Кабінет Міністрів України постановою № 453 від 30 травня 2018 року затвердив Державну соціальну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року [8].

Метою Програми є забезпечення послідовної імплементації положень Конвенції ООН про права дитини, розбудови ефективної системи захисту прав та інтересів дитини, створення дружнього до дітей середовища відповідно до міжнародних стандартів та пріоритетів Стратегії Ради Європи з прав дитини.

Розпорядженням кабінету міністрів України № 988-р від 14 грудня 2016 року було схвалено Концепцію реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року [9].

Метою Концепції є забезпечення проведення докорінної та системної реформи загальної середньої освіти. Мова йде, серед іншого, і про створення безпечного освітнього середовища, про запровадження програми із запобігання дискримінації, насильства та знущанням у школі.

Крім того, у Листах Міністерства освіти та науки (далі – МОН) України від 25 липня 2016 року № 2.1/10-1828, від 27 липня 2017 року

№ 1/9-413 «Про методичні рекомендації з питань організації виховної роботи у навчальних закладах» мова йде про необхідність створення безпечного середовища у навчальному закладі, профілактиці ризикованої та протиправної поведінки. Йдеться не лише про фізичну безпеку, а й про атмосферу довіри та взаємоповаги, де немає насильства та дискримінації.

У Листі МОН України від 28 жовтня 2014 року № 1/9-557 «Методичні рекомендації щодо взаємодії педагогічних працівників у навчальних закладах та взаємодії з іншими органами та службами щодо захисту прав дітей», зазначено алгоритм дій у випадку здійснення насилля стосовно дитини [10].

У спільному Наказі Міністерства соціальної політики України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства освіти та науки України, Міністерства охорони здоров'я України від 19 серпня 2014 року № 564/836/945/577 зазначено Порядок розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення [11].

Однак, не дивлячись на всі вищезазначені нормативно-правові документи та результати багатьох досліджень, проблема булінгу в закладах освіти залишалась вкрай актуальною.

Вперше ця проблема отримала досить вагомих розголос тільки у 2017 році. Ініціатором цього стала міністр освіти та науки України Лілія Гриневич. Міністерство освіти та науки почало працювати над створенням системи запобігання булінгу. На жаль, до цього часу, школа не відчувала себе до кінця зобов'язаною цим перейматись. Мовляв, це якісь стосунки між дітьми, наша відповідальність – тільки дати знання. Шкільні психологи та вчителі навіть не вміли розпізнавати дітей, які піддавались цькуванню. Зрештою, це дуже інтимна ситуація: людина не завжди хоче про таке розповідати. Та безкарність лише посилювала проблему.

Тому міністерство прийняло рішення міняти культуру школи. Міністр закликала ЗМІ допомогти цьому, адже ЗМІ впливають на молодь у тому, що стосується формування культурних критеріїв і цінностей.

Міністерством було визначено кроки, що мають бути зроблені для створення системи запобігання булінгу.

По-перше, утворити робочу групу з розроблення проектів плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу в закладах освіти, порядку реагування на випадки булінгу в закладах освіти, програми навчання протидії булінгу та дискримінації для закладів освіти.

І відповідна група була створена (Наказ МОН України від 17 вересня 2018 року № 1001 «Про утворення робочої групи»).

По-друге, започаткувати масову публічну кампанію, яка буде змінювати шкільну культуру. В рамках цього було зроблено наступне:

Міністерство освіти та науки розпочало спільну програму зі всесвітньо відомим мотиваційним тренером Ніком Вуйчічем, яку присвячено протидії насильству в українських школах;

Міністерство освіти та науки, Міністерство юстиції та Національна поліція України розпочали інформаційну кампанію #СтопБулінг, орієнтовану на дітей та їх батьків;

– на сайті МОН у вільному доступі було розміщено банк педагогічних технологій (інструментарію) у рубриці «Корисні посилання щодо теми антибулінгу» для використання в профілактичній роботі в закладах освіти;

– спеціальну рубрику «Корисні посилання щодо теми антибулінгу» розміщено на офіційному сайті Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти»;

– в Україні запрацювала Національна «Гаряча лінія» з питань протидії булінгу за номером 116 000.

По-третє, необхідно було провести наукові обговорення проблеми. До цього було залучено провідних українських вчених. Міністерство освіти та науки України 03 жовтня 2018 року у м. Київ провело Всеукраїнську нараду «Наявні ресурси для запобігання насильству щодо дітей в школах».

Логічним наступним кроком повинно було з'явитися вагоме правове регулювання проблеми.

І це відбулося на нормативній діяльності Верховної Ради України: 17 грудня 2018 року прийнято Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу» [12].

Президент України Петро Порошенко 6 січня 2019 року підписав Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)».

Законом внесені зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення. Цей Кодекс доповнено новою статтею 1734, якою встановлено відповідальність за булінг, а також приховування випадків булінгу [13].

Неповідомлення керівником закладу освіти уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України про випадки булінгу учасника освітнього процесу тягне за собою накладення штрафу від 50 до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до 1 місяця з відрахуванням до 20 відсотків заробітку.

Змінами до Закону України «Про освіту» введено визначення терміну «булінг (цькування)» – це діяння (дії або бездіяльність) учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі з застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої

чи неповнолітньої особи та/або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого».

Визначено типові ознаки булінгу (цькування), якими є: систематичність (повторюваність) діяння; наявність сторін – кривдник (булер), потерпілий (жертва булінгу), спостерігачі (за наявності); дії або бездіяльність кривдника, наслідком яких є заподіяння психічної та/або фізичної шкоди, приниження, страх, тривога, підпорядкування потерпілого інтересам кривдника, та/або спричинення соціальної ізоляції потерпілого.

Проте, зауважимо, що характеристики булінгу, які закріплені в законі, мають істотну відмінність від загальноприйнятих характеристик булінгу світовою спільнотою вчених, що займаються розв'язанням проблеми булінгу як на теоретичному, так і на практичному рівні.

Зокрема, мова йде про те, що якщо ми говоримо про булінг, то завжди маємо на увазі, що це обов'язково дисбаланс влади між кривдником і потерпілим, на чому наголошував норвезький вчений Д. Ольвеус. Для булінгу завжди характерним є дисбаланс сил/влади, дисбаланс між кривдником і потерпілим, при чому мова може йти й про виключно суб'єктивну оцінку ситуації потерпілим.

Далі слід відзначити що концепція булінгу передбачає намір або бажання/мету завдати шкоди/дискомфорт іншому.

Тобто, метою дій булера є умисне заподіяння психічної та/або фізичної шкоди, приниження, страху, тривоги, бажання підпорядковувати потерпілого своїм інтересам та/або спричинення соціальної ізоляції потерпілого.

На жаль в законі дані характеристики булінгу не знайшли свого відбиття.

Законом визначено механізми протидії цьому явищу, серед яких: покладання на засновника закладу освіти здійснення контролю за виконанням плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу; на керівника закладу освіти – затвердження та оприлюднення плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу, розгляд заяв про випадки булінгу від здобувачів освіти, їх батьків, законних представників, інших осіб та видання рішення про проведення розслідування.

Законом також передбачено зобов'язання закладів освіти забезпечувати на своїх веб-сайтах відкритий доступ до правил поведінки здобувача освіти в закладі освіти, плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу, порядку подання та розгляду заяв про випадки булінгу від здобувачів освіти, їх батьків, тощо.

Висновки і пропозиції. На разі, на нашу думку, в країні відбувається спроба розв'язати проблему булінгу за класичним сценарієм світової практики.

Спочатку відбулось усвідомлення суспільством проблеми, прийняття того що нормативно-правова база, яка існує не діє в цьому напрямку. Необхідні були зміни, повернення загальної уваги до цієї проблеми, залучення різних важелів і механізмів. Мова йде і про науковий, і про владний, і про суспільний потенціал в тому числі. Необхідно було сформуванню суспільну думку, необхідно було науково розробити теоретичний базис проблеми, підготувати правову основу для проведення змін, увімкнути владний механізм для розв'язання проблеми. А далі, законодавче регулювання – розроблення та прийняття закону. І наприкінці, фактична реалізація, виконання правових норм закону.

Наголошуємо, що навіть з огляду на деякі погрішності, слабкі місця цього закону, можна з упевненістю сказати що прийняття даного закону це величезний крок на шляху до розв'язання проблеми булінгу в освітніх установах України. Україна одна з небагатьох країн колишнього радянського простору яка чітко і впевнено стала на шлях подолання цієї проблеми, використовуючи в тому числі й правові ресурси держави.

Список використаної літератури:

1. Національна стратегія у сфері прав людини : Указ Президента України від 25 серпня 2015 року № 501/2015. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/501/2015> (дата звернення: 04.05.2019).
2. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року. (зі змінами). *База даних «Законодавство України»/ВР України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 04.05.2019).
3. Сімейний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21–22. Ст. 135. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (дата звернення: 04.05.2019).
4. Цивільний кодекс України : Закон України від 2003 року. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/stru#Stru> (дата звернення: 04.05.2019).
5. Кримінальний кодекс : Закон України від 2001 року. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 04.05.2019).
6. Про охорону дитинства : Закон України від 2001 року. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2402-14/ed20120601> (дата звернення: 04.05.2019).
7. Про освіту : Закон України від 2017 року. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#n740> (дата звернення: 04.05.2019).
8. Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини : Державна соціальна програма на періоддо 2021 року. URL:

- <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/453-2018-%D0%BF> (дата звернення: 04.05.2019).
9. Нова українська школа : Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти на період до 2029 року. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/54258/ (дата звернення: 04.05.2019).
10. Методичні рекомендації щодо взаємодії педагогічних працівників у навчальних закладах та взаємодії з іншими органами і службами щодо захисту прав дітей : Лист МОН України від 28 жовтня 2014 року №1/9-557. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v-557729-14> (дата звернення: 04.05.2019).
11. Порядок розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення : Наказ Міністерства соціальної політики України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України від 19 серпня 2014 року № 564/836/945/577. URL: (<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1105-14> (дата звернення: 04.05.2019).
12. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу : Закон України від 17 грудня 2018 року. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64402 (дата звернення: 04.05.2019).
13. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон від 07 грудня 1984 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 04.05.2019).

Barlit O., Barlit A. Bullying in educational institutions: normative and legal regulation of the problem in Ukraine

The article is devoted to the review of the bullying problem in the educational environment.

It is emphasized that school bullying is considered as one of the major up-to-date social, pedagogical, psychological and legal problems in the world. The need to create a safe environment in educational institutions is being demonstrated.

It is proved the necessity of creating a safe learning environment in modern educational institutions. Since the level of civilization and humanity of any state and society is determined by the attitude of the least vulnerable and most vulnerable its members, first of all to children. Therefore, the protection of the rights and interests of the child is one of the most important, key tasks of the Ukrainian state.

The article is an analysis of national legal regulation bullying problems in educational institutions in Ukraine.

Legal ways for resolution of the given problem before the adoption of the law "On amendments to some legislative acts of Ukraine concerning countering bullying (harassment)" are analyzed. It is noted that despite all the legal documents and the results of many studies, the problem of bullying in educational institutions remained extremely relevant. The importance of adoption of the law for the Ukrainian educational system is substantiated. Regulation of bullying in Ukraine at the legislative level after the adoption of the before mentioned law is analyzed.

At the same time, it is noted that in the law, the characteristics of the boiling have a significant difference from the generally accepted characteristics of the boiling world community of scientists involved in solving the problem of bullying both at the theoretical and practical level.

The article highlights the importance of the adoption of the law "On amendments to some legislative acts of Ukraine regarding countering bullying (harassment)". It is emphasized that this is a huge step towards solving the problem of bullying in educational institutions of Ukraine. Ukraine is one of the few post-Soviet countries which clearly and confidently began to tackle this issue, using, among others, legislative ways and state resources to counteract the problem.

Key words: *bullying, violence, safe educational environment, legal regulation of the problem.*